

2 Өндірістік жарақат және өндірістегі кәсіби аурулар

2.1 Өндірістік жарақат және кәсіби аурулар туралы ұғымдар

Жарақат (*trauma* грек тілінен аударғанда – зақымдау, жаралау) кенеттен сыртқы әсерден туындаған адам органдарының немесе тіндердің физиологиялық функциясының бұзылуын немесе анатомиялық тұтастығының бұзылуын атайды.

Жарақаттар әсер ету түрлеріне сәйкес бөлінеді:

- механикалық (соғып алу, сынықтар, жаралар және т.б.);
- жылу (күйік, үсік, ыстық өту);
- химиялық (химиялық күйіктер, қатты улану, тұншығу);
- электрлік;
- аралас және т.б.

Жарақаттар дәрежесі бойынша бөлінеді:

- жеңіл;
- ауыр;
- өліммен аяқталу.

Бұдан басқа, жарақаттар зардап шеккендердің саны бойынша болуы мүмкін:

- дара;
- топтық, егер екі және одан артық жұмыскер жарақаттанса.

Кәсіби ауру - қызметкердің еңбек (қызмет) міндеттерін орындауымен байланысты оған зиянды өндірістік факторлардың әсер етуінен туындаған созылмалы немесе қатты ауруы.

Кәсіби ауруда кәсіптік улану жиі жағдай болып табылады. Кәсіби ауру созылмалы және қатты болады.

Кәсіби ауру қолайсыз жағдайдағы ұзақ мерзім немесе аз мерзім нәтижесінде пайда болады. Сондықтан жарақатқа қарағанда аурудың пайда болу сәтін дәл анықтау мүмкін емес.

2.2 Өндірістік жарақат және кәсіби аурудың көрсеткіштері

Кәсіпорындарда және тұтастай алғанда салаларда өндірістік жарақаттың деңгейін сипаттау үшін, жарақаттың деңгейі бойынша әр түрлі кәсіпорындарды салыстыру үшін жазатайым оқиғалар туралы статистикалық есеп беру деректері бойынша анықталатын жарақаттанушылықтың салыстырмалы көрсеткіштері алынды. Олардың ең негізгілері ауырлық және жиілік коэффициенттері деп аталатын жарақаттанушылықтың ауырлығы мен жиілік көрсеткіштері болып табылады.

1000 жұмыс істейтін адамға есептелетін жарақаттанушылық жиілігінің көрсеткіші:

$$П_ч = T \times 1000/P, \quad (2.1)$$

мұнда T — есептік мерзімде еңбек қабілетін бір және одан артық күнге жоғалтатын жарақат саны (жазатайым оқиға);

P - есептік мерзім ішінде жұмыс істеушілердің орташа тізімдік саны.

Жарақаттанушылықтың ауырлық көрсеткіші (бір жағдайдың орташа ауырлығы):

$$П_T = D/T, \quad (2.2)$$

мұнда D — еңбек қабілетін бір және одан артық күнге жоғалтатын жағдайда үшін зардап шеккендердің еңбекке жарамсыз күндердің жалпы саны;

T — осы уақыт ішінде жазатайым оқиғалардың жалпы саны.

Осы көрсеткіш еңбекке жарамды төзімді шығынын ескермейді, сондықтан жарақаттанушылықтың толықтай ауырлығын сипаттай алмайды.

Осылайша өліммен аяқталатын жарақаттанушылық жиілігінің көрсеткіштері, сондай-ақ бір жұмыс күні және одан артық жұмыс күні ішінде зардап шегушінің бір жұмыстан басқа жұмысқа ауыстыру жиілігінің көрсеткіштері, еңбекке жарамсыз көрсеткіштері, жарақаттанушылықтың материалдық зардаптары, жазатайым оқиғалардың алдын алуға жұмсалатын шығындар және т.б. есептелуі мүмкін.

Еңбекке жарамсыздық көрсеткіштері келесі түрде анықталады:

$$П_H = D \times 1000/P, \quad (2.3)$$

мұнда D – зардап шегушінің еңбекке жарамсыздығының адам-күн саны.

Жазатайым оқиғалардың материалдық зардаптарының көрсеткіші:

$$П_M = M_H \times 1000/P, \quad (2.4)$$

мұнда M_H – есептік уақыт ішінде жазатайым оқиғалардың материалдық зардаптары, теңге.

Есептік уақыт ішінде жазатайым оқиғалардың алдын алуға жұмсалатын материалдық шығындар көрсеткіші, теңге:

$$П_3 = 3 \times 1000/P, \quad (2.5)$$

мұнда 3 — есептік уақыт ішінде жазатайым оқиғалардың алдын алуға жұмсалатын материалдық шығындар.

2.3 Өндірістік жарақаттанушылық және кәсіби ауру себептері

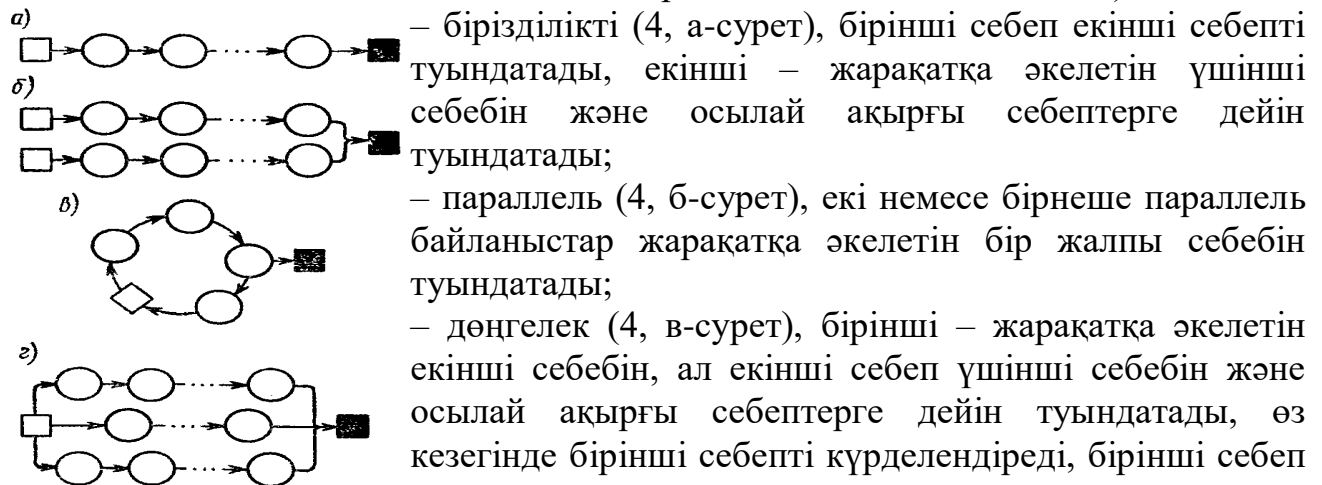
Жазатайым оқиғаларды тексерудің барынша күрделі және жауапты кезеңі оның себептерін анықтау болып табылады. Бұл жерде үлкен қателерге жол беріледі, сосын жарақаттанушылықпен күресудегі нақты іс-шараларды әзірлеуге мүмкіндік бермейді.

Жазатайым оқиғалар себепін анықтауға жүйелік талдау әдістерінің бірі – желілік жоспарлау және басқару әдісі (ЖЖБ) қолданылды. Жазатайым оқиғалардың себепін анықтау үшін жаңалық ретінде қалыптасқан желілік модель кері ретте құрылады.

Себептерді әдістемелік анықтау екі сатыға бөлінеді: желілік модель мен жағдайды құру және осы модельдерді талдау.

Модельдерді талдау екі бағытта жүргізіледі: қауіпті аймақтың болуы немесе пайда болу себептерін анықтау, адамның қауіпті аймақта болуын тудыратын себептерді анықтау.

Осы әдіс бойынша себептік байланыстардың төрт негізгі пішіндері белгіленген: (ашық тік бұрыш бастапқы себепін, берілген дүмпу қауіпті аймақтың дамуын, қара түс – жарақатты тікелей тудырған соңғы себепін, дөңгелек пішінмен пайда болған себептердің аяқталғанын белгілейді):

4-сурет – Себептік байланыс пішіндерінің әр түрлігі

екінші себепті және осылай олардың бірі жазатайым оқиғаға әкелмейінше күрделендіре береді;

– концентрлік (4, г-сурет), қандай да бір фактор параллель дами отырып бірнеше себептердің көзі ретінде қызмет етеді, жарақатқа әкелетін жалпы бір себепті туындатады.

Тәжірибе шынайы себептерді немесе жазатайым оқиғалардың себепін анықтау үшін осы әдісті мақсатқа сай қолдану керектігін көрсетті.

Жазатайым оқиғаларды талдау себептер бойынша оларды топтастыруға алғышарт болады. Қазіргі кезде өндірістік жарақаттанушылықтың себептерін жалпы топтастыру жоқ, алайда көптеген авторлар бірнеше топтарға бөледі.

Техникалық себептер, кәсіпорындардағы еңбекті ұйымдастыру деңгейіне байланысты емес себептер ретінде сипаттауға болады, атап айтқанда:

- жетілдірілмеген технологиялық процестер, жабдықтардың конструкциялық кемшіліктері, айла-бұйымдар, құрал-саймандар;
- ауыр жұмыстарды жеткіліксіз механикаландыру; жетілдірілмеген қоршаулар, сақтандырғыш құрылғылар, сигнализация және бұғаттау құралдары;
- материалдардың беріктік ақаулары;
- өңделетін ортаның бұрыннан белгісіз қауіпті қасиеттері және т.б. Бұл себептерді кейде конструкторлық немесе инженерлік деп атайды.

Ұйымдастыру себептері кәсіпорындардағы еңбекті ұйымдастыру деңгейіне тұтастай байланысты. Оларға, мысалы, жатады:

- аумақты, өту жолдарын күтіп ұстаудағы кемшіліктер;
- жабдықтарды, көлік құралдарын, құрал-саймандарды пайдалану ережесінің бұзылуы;
- жұмыс орындарын ұйымдастырудағы кемшіліктер;
- технологиялық регламенттің бұзылуы;

- материалдар және бұйымдарды тасымалдау, қоймалау және сақтау ережелері мен нормаларының бұзылуы;
- жабдықтардың, көлік құралдарының және құрал-саймандардың жоспарлы-сақтандыру жөндеу нормалары мен ережелерінің бұзылуы;
- еңбектің қауіпсіз әдісімен жұмысшыларды оқытудағы кемшіліктер;
- топтық жұмысты ұйымдастырудағы кемшіліктер;
- қауіпті жұмыстарды әлсіз техникалық қадағалау;
- машиналарды, механизмдерді және құрал-саймандарды тағайындау бойынша емес пайдалану;
- жұмыс орындарын қоршаудың болмауы немесе жетілдірілмеуі;
- жеке қорғаныш құралдарының болмауы, жарамсыздығы немесе қолданылмауы және т.б.

Санитарлық-гигиеналық себептер:

- жұмыс аймағы ауасында зиянды заттардың жоғары (АШК жоғары) құрамы;
- жеткіліксіз немесе оңтайлы емес жарықтандыру;
- шу мен дірілдің жоғары деңгейі;
- қолайсыз метеорологиялық жағдайлар;
- мүмкін мәндерден жоғары әр түрлі сәуле шығарудың болуы;
- жеке гигиена ережесін бұзу және т.б.

Психофизиологиялық себептерге жұмыс істеушінің физикалық және нервтік-психикалық ауыр жұмыс атқаруын жатқызуға болады.

Адам үлкен физикалық жүктемелер (статикалық және динамикалық) тудырған шаршаудан, миға артық күш салудан, анализаторға (көз, есту, жанасу) артық күш түсіру, бірқалыпты еңбек ырғағынан, стресс жағдайына, ауыру жағдайына байланысты қате әрекеттер жасауы мүмкін.

Жарақатқа орындалатын жұмыс сипатына байланысты адам ағзасының анатомиялық-физиологиялық және психикалық ерекшеліктерінің сәйкессіздігі әкелуі мүмкін. Қазіргі заманғы күрделі техникалық жүйеде, машина конструкцияларында, басқару аспаптары мен жүйелерінде адамның физиологиялық, психофизиологиялық, психологиялық және антропометрлік ерекшеліктері мен мүмкіндіктері жеткіліксіз ескеріледі.

Кәсіби улану жоғарыда көрсетілген барлық себептерге байланысты, болуы мүмкін, ал кәсіби аурулар санитарлық-гигиеналық және психофизиологиялық себептерді туындатады.

2.4 Жарақаттанушылықты талдау әдістері

Жарақаттанушылықты талдау мақсаты жазатайым оқиғаларды ескерту бойынша іс-шараларды әзірлеу болып табылады. Бұл үшін олардың себептерін жүйелі талдап қорытындылау қажет.

Бір-бірін өзара толықтыратын жарақаттанушылықты талдаудың барынша таралған әдістері болып табылады: статистикалық және монографиялық. Қазіргі кезде экономикалық және эргономикалық әдістер үлкен назар аудартады.

Статистикалық әдіс кәсіпорындарда немесе салаларда бірнеше жыл

жинақталған жарақаттанушылық бойынша статистикалық материалдарды талдау бойынша негізделген. Осы талдау үшін бастапқы деректер Н-1 нысан бойынша актілерде баяндалады. Статистикалық материалды талдау нәтижелері кестелер, диаграммалар және графиктер түрінде берілген.

Кәсіпорындардың жарақаттанушылықпен күресу бойынша жұмыс қорытындысын қарастыру кезінде уақыт ішіндегі жарақаттанушылық ауырлығы мен жиілік динамикасын талдайды. Цехтар, учаскелер немесе кәсіпорындарды осы көрсеткіштер бойынша салыстыра отырып жарақаттанушылықтың алдын алу тұрғысынан айрықша назар аударуды талап ететін себептерді анықтауға болады.

Статистикалық әдістің әр түрлігі **топтық** және **топографиялық әдістер** болып табылады. Жарақаттардың топтық әдісі кезінде жекелеген бір текті белгілер бойынша топтастырады: жарақаттану уақыты; зардап шегушілердің жасы, біліктілігі және мамандықтары; жұмыс түрлері; жазатайым оқиғалардың себептері және т.б. Бұл жұмысты ұйымдастыруда, еңбек жағдайының немесе жабдықтардың барынша қолайсыз сәттерін анықтауға мүмкіндік береді.

Барлық жазатайым оқиғалар топографиялық әдістер кезінде жабдықтарды цехта және учаскеде орналасу жоспарына шартты белгілермен салынады. Қандай да бір жабдықтардың немесе жұмыс орнында осындай белгілердің жинақталуы оның жоғары жарақатқа қауіптілігін сипаттайды және тиісті профилактикалық шараларды қабылдауға мүмкіндік береді.

Жарақаттанушылықты талдаудың **монографиялық әдісі** маңызы бойынша сол бір немесе басқа (моно) өндіріс учаскелеріне, жабдықтарға, технологиялық процестерге тән қауіпті және зиянды өндірістік факторларды талдауды білдіреді.

Осы әдіс бойынша жазатайым оқиғалардың барлық жағдайлары терең қарастырылады, қажет болса тиісті зерттеулер мен сынақтар жасалады. Бір-біріне ұқсас өндірісте осындай талдауды жүргізу пайдалы болып табылады. Бұл әдіс болған жазатайым оқиғаларды талдау және зерттелетін учаскеде потенциалды қауіптерді анықтау үшін қолданылады. Қайтадан жобаланатын өндіріс үшін еңбекті қорғау бойынша іс-шараларды әзірлеу үшін оны пайдалануға болады.

Экономикалық әдіс еңбекті қорғау бойынша іс-шараларды әзірлеу мен енгізуге жұмсалатын шығындардың экономикалық тиімділігін анықтау үшін жарақаттанушылықтан болатын экономикалық шығындарды анықтаудан тұрады. Алайда бұл әдіс жарақаттанушылық себептерін анықтауға мүмкіндік бермейді, сондықтан қосымша әдіс болып табылады.

Эргономикалық әдіс «адам — машина (техника) — өндірістік орта» (АМО) жүйесін кешенді зерттеуге негізделген, сондықтан жан-жақты қарастырылады.

Еңбек қызметінің әрбір түріне адамның белгілі бір физиологиялық, психофизиологиялық және психологиялық (тұлғалық) қасиеттері, сондай-ақ оның антропометрлік деректері сәйкес келуі тиіс. Тек адамның көрсетілген қасиеттерінің кешенді сәйкестігі кезінде нақты еңбек қызметінің ерекшеліктері тиімді және қауіпсіз жұмыс болып саналады. Сәйкестікті бұзу жазатайым

оқиғаға алып келуі мүмкін.

Жарақаттанушылықты осындай талдау кезінде адамның денсаулығы мен жұмысқа қабілеті оның ағзасының жұмыс істеуіндегі биологиялық ырғағына және гелиогеофизикалық құбылыстарына (Күннің белсенділігі, Ай гравитациясы, Жердің магниттік және гравитациялық өрістері). Аспан денелерінің, өзара орналасуы, жердің магнетизмі және атмосфераның иондауы өзгерістері тудыратын гравитациялық күштер әсерінен адам ағзасында белгілі бір шамалы өзгерістер болады, ал бұл адамның күйіне және мінез-құлқына әсер етеді.

Күннің жоғары белсенділігі және ауа-райының күрт өзгеруі кезінде жазатайым оқиғалар жиі орын алатыны туралы деректер растайды.

2.5 Өндірістегі жазатайым оқиғаларды тексеру және есепке алу ережесі

Қазіргі кезде өндірісте болатын барлық жазатайым оқиғалар Қазақстан Республикасының «Еңбек Кодексі» 37 бөлімі бойынша қарастырылады. Еңбек қызметімен байланысты жазатайым оқиғалар мен қызметкерлер денсаулығының өзге де зақымдануларын тексеру және есепке алуы (бұдан әрі - Ереже) жұмыс берушімен еңбек қатынастарында тұратын қызметкерлер еңбек міндеттерін атқару процесінде ұшыраған жазатайым оқиғаларды, кәсіби ауруларды, улану және өзге де денсаулыққа зақым келу оқиғаларын тексерудің, ресімдеудің және тіркеудің бірыңғай тәртібін белгілейді.

Ереженің күші, сондай-ақ мыналарға:

1) кәсіби даярлық алып жүрген, сынақ мерзімін өтеп жүрген немесе жұмыс берушіде өзге де жолмен болашақ өндірістік қызметке дайындалып жүрген адамдарға;

2) олар кәсіби тәжірибеден өту немесе жұмыс берушінің жұмысын орындау кезінде бастауыш кәсіптік, жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіби білім беру бағдарламаларын іске асыратын оқу орындарында оқитын адамдарға;

3) әскери қызметін өтеумен байланысты емес жұмыстарды орындауға тартылған әскери қызметшілерге;

4) сот үкімі бойынша еңбекке тартылатын адамдарға;

5) әскерилендірілген авариялық-құтқару бөлімдерінің, әскерилендірілген күзеттің жеке құрамына, авариялардың, дүлей зілзала салдарларын жою жөніндегі, адамдардың өмірі мен мүлкін құтқару жөніндегі ерікті командалардың мүшелеріне қолданылады.

Қызметкерлердің, олардың еңбек қызметімен байланысты және уақытша бір және одан да көп күнге немесе тұрақты еңбекке жарамсыздығына не өліміне әкеліп соғатын, денсаулығына кез келген зақым келуі өндірістегі жазатайым оқиға ретінде қаралады, ал оның мән-жайы мен себептері осы Ережеге сәйкес тексеріледі.

Себептеріне қарай:

1) жұмыс уақытының басталар алдында немесе соңынан жұмыс орнын, өндірістік жабдықтарды, жеке қорғаныс құралдарын және т.б. әзірлеу мен тәртіпке келтіру кезінде;

2) жұмыс уақыты ішінде жұмыс орнында немесе іссапар уақытында не сол жерде болуы еңбек немесе жұмыс берушінің не жұмысты ұйымдастырушының тапсырмасымен байланысты өзге де міндеттерін атқарумен байланысты болған басқа жерде;

3) қауіпті және зиянды өндірістік факторлардың әсер етуі нәтижесінде;

4) жұмыс уақытында, іс-әрекеті қызмет көрсететін объектілер арасында жүріп-тұрумен байланысты қызметкердің жұмыс берушінің тапсырмасы бойынша жұмыс орнына бара жатқанда;

5) жұмыс берушінің көлігінде;

6) жеке көлігінде, жұмыс берушінің оны қызмет сапарларында пайдалану құқығына жазбаша келісімі болса;

7) жұмыс берушінің өкімі бойынша өзінің немесе басқа ұйымның аумағында болу кезеңіндегі, сондай-ақ жұмыс берушінің мүлкін қорғау немесе жұмыс берушінің мүддесіне өзінің жеке бастамашылығы бойынша өзге де әрекеттер жасау кезінде;

8) жұмыс орны немесе іссапар уақытында оның денесіне зақым келгенде не еңбек немесе қызмет міндеттерін атқару кезінде қызметкерді қасақана өлтірсе және осындай жағдайларда жарақаттары мен денсаулығына келтірілген өзге де зақымдар өндірістік (кәсіби) ретінде жіктеледі әрі ресімделеді.

Осы тізбе түпкілікті болып табылмайды және әрбір нақты оқиға кезінде оның өндіріспен байланысын комиссия тергеу барысында анықтайды.

Егер қызметкерге жазатайым оқиғаның нәтижесінде мертігу немесе жұмыс берушінің кінәсінен денсаулығына өзге де зақым келтірілсе, онда жұмыс беруші қызметкерге сақтандыру өтемақысының төлемі болмаса оған келтірілген зиянды Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық кесімдерінде көзделген тәртіппен және шарттармен өтеуге міндетті.

Тергеу барысында ақиқатты анықталған мынадай жағдайларда:

1) зардап шегуші өз бетімен жұмыс берушінің мүддесімен байланысты емес жұмысты орындау кезінде;

2) өзінің денсаулығына әдейі (қасақана) зиян келтіру нәтижесінде немесе зардап шегуші қылмыс жасаған кезде (соттың үкімімен анықталған);

3) өндірістік факторлардың қауіпті және зиянды әсеріне қатыссыз зардап шегушінің денсаулығының кенет нашарлауы;

4) жазатайым оқиғаға себепші болған алкогольдік мастық, күшті әсер ететін уландырғыш және нашақорлық заттарды пайдалану жағдайы қызметкерлердің өндірістегі жарақаттары мен өзге де зақымдары өндірістік (кәсіптік) ретінде ресімделмейді.

Комиссия жазатайым оқиғаны тексеру кезінде жұмыс беруші оларға жүктелген функцияларды орындау жөніндегі еңбек заңнамасының сақталуы үшін мемлекеттік бақылау органдарының өкілдеріне қажетті барлық жағдайларды қамтамасыз етеді.

2.5.1 Жазатайым оқиғаларды тексеру тәртібі

Әрбір жазатайым оқиға туралы зардап шегуші немесе куәгер жұмыс берушіге немесе жұмысты ұйымдастырушыға жедел хабарлауға міндетті.

Жұмыс беруші немесе жұмысты ұйымдастырушы:

1) зардап шегушіге алғашқы дәрігерлік көмекті ұйымдастыруға және оны денсаулық сақтау ұйымына жеткізуге;

2) тексеру басталғанға дейін жұмыс орнындағы жағдайды, яғни жабдықтар мен механизмдердің, сондай-ақ еңбек құралдарының жай-күйін оқиға болған сәтіндегі күйде (егер бұл қызметкерлердің өмірі мен денсаулығына қауіп төндірмейтін болса, ал өндіріс процесінің үздіксіздігін бұзу аварияға соқтырмаса) сақтауға және жазатайым оқиға орнын суретке түсіріп алуға міндетті.

Денсаулық сақтау ұйымдарының жауапты лауазымды адамдары жұмыс берушілерге қызметкерлердің өндірістегі жарақат алуы немесе денсаулығының өзге де зақымдарымен өтініш жасаған әрбір жағдайы туралы, сондай-ақ қатты кәсіби ауру жағдайында (улану) - денсаулық сақтау ісі жөніндегі уәкілетті органның мемлекеттік санитарлық-эпидемиологиялық қызмет органдарына (бұдан әрі - Мемсанэпидқызмет) хабарландырып отыруы тиіс.

Жұмыс беруші өндірістегі жазатайым оқиға немесе қызметкерлердің денсаулығына келтірілген өзге де зақымдар туралы:

1) еңбек жөніндегі уәкілетті мемлекеттік органның аумақтық бөлімшелеріне (бұдан әрі - аумақтық бөлімше), сондай-ақ қауіпті өнеркәсіп объектілерінде болған жазатайым оқиғалар кезінде төтенше жағдайлар жөніндегі жергілікті органдарға;

2) ұйым қызметкерлерінің өкілдеріне (кәсіподақтар);

3) сақтандыру ұйымымен тиісті шарт бар болса, сақтандыру ұйымына;

4) Мемсанэпидқызметтің жергілікті органдарына кәсіби ауру немесе улану жағдайлары туралы дереу хабар береді.

Арнайы тексеруге жататын жазатайым оқиға болған жағдайда жұмыс беруші, сондай-ақ:

- жазатайым оқиға болған жергілікті жердегі құқық қорғау органдарына;

- өндірістік және ведомстволық бақылау мен қадағалаудың құзыретті органдарына дереу хабарлауға міндетті.

Кәсіби немесе қатты кәсіби ауру (улану) жағдайы орын алса, комиссияның тексеруіне Мемсанэпидқызмет органының немесе Кәсіби патология орталығының өкілдері қатысады.

Қатты кәсіби ауру (улану) жағдайларын жеке тексеруді Мемсанэпидқызмет органының немесе Кәсіби патология орталығының өкілдері 24 сағаттың ішінде, ал созылмалы кәсіби ауру жағдайларын - хабар алынған сәттен бастап жеті күннің ішінде жүргізеді.

Комиссияның жұмысына жұмыс берушімен немесе зардап шегушімен тиісті шарттық қатынасы бар сақтандыру ұйымының өкілі қатысуға құқылы.

Өндірістік тапсырмаларды (қызметтік немесе шарттық міндеттерін) орындау үшін басқа ұйымға жіберілген қызметкермен, оның ішінде өндірістік

тәжірибеден өтіп жүрген, жалпы білім беру мектептерінде, кәсіптік мектептерде және жоғары оқу орындарында оқып жүрген адамдармен болған жазатайым оқиғаны тексеруді жұмыс берушінің және зардап шегушінің өкілетті өкілдерінің қатысуымен сол оқиға болған аумақтағы ұйымның басшысы құратын комиссия жүргізеді.

Басқа ұйымның аумағында орналасқан және жұмысты жүргізіп жатқан ұйымның қызметкері ұшыраған жазатайым оқиғаны тексеруді жазатайым оқиға болған аумақтағы ұйымның жауапты өкілінің қатысуымен, оның жұмыс берушісі жүргізеді.

Көлік құралдары авариясының салдарынан болған жазатайым оқиғаларды тексеру көлік инспекциясы органдарының тексеру материалдары негізінде жүргізіледі. Көлік инспекциясының органдары көлік оқиғасы болған күннен бастап бес күн мерзімде жазатайым оқиғаларды тексеру жөніндегі комиссия төрағасының талабы бойынша оған қажетті құжаттардың көшірмесін беруге міндетті.

Жұмыс берушіге немесе жұмыстарды ұйымдастырушыға уақытылы хабарланбаған не олардың салдарынан еңбекке жарамсыздық бірден пайда болмаған (ескіру мерзіміне қарамастан) жазатайым оқиғалары зардап шегушінің, оның өкілетті өкілінің арызы бойынша немесе мемлекеттік инспектордың (бұдан әрі - меминспектор) нұсқамасымен арыз тіркелген, нұсқама алынған күннен бастап он күн ішінде тексеріледі.

Зардап шегушілердің жарақаттарының ауырлығына қарамастан, топтық жазатайым оқиғалар, ауыр немесе өлімге апарып соқтырған жазатайым оқиғалардан басқа жазатайым оқиғаны тексеруді ұйымның басшысы оқиға болған сәттен бастап 24 сағат ішінде құратын, құрамында:

төраға - ұйымның (өндірістік қызметтің) басшысы немесе оның орынбасары;

мүшелері - ұйымның еңбекті қорғау қызметінің басшысы, қызметкерлердің уәкілетті органының өкілі немесе зардап шегушінің сенімді өкілі (келісім бойынша) бар комиссия жүргізеді.

Арнайы тексеруге:

1) ауыр немесе өлімге апарып соқтырған жазатайым оқиғалар;

2) зардап шегушілердің жарақаттарының ауырлығына қарамастан, екі және одан да көп қызметкерлердің бір мезгілде басынан кешкен топтық жазатайым оқиғалар;

3) қатты кәсіби ауырудың топтық жағдайлары (уланулар) жатады.

Ауырлығы мен зардабына қарай жазатайым оқиғаны арнайы тексеруді еңбек жөніндегі аумақтық уәкілетті мемлекеттік орган құратын, құрамында:

төраға - мемлекеттік еңбек инспекторы;

мүшелері - жұмыс беруші, қызметкерлердің уәкілетті органының өкілі немесе зардап шегушінің сенімді өкілі бар комиссия он күн ішінде жүргізеді.

Екі адам қаза тапқан топтық жазатайым оқиғаларды тексеруді облыстың, Астана және Алматы қалаларының бас мемлекеттік еңбек инспекторы басқаратын комиссия жүргізеді.

Қауіпті өнеркәсіп объектілерінде болған жазатайым оқиғалар кезінде комиссия құрамына төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою жөніндегі мемлекеттік инспектор енгізіледі.

Техногенді сипаттағы төтенше жағдайлар кезінде болған жазатайым оқиғалар кезінде төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою жөніндегі мемлекеттік инспектор арнайы тексеру жөніндегі комиссияның төрағасы болып тағайындалады. Мұндай жағдайда мемлекеттік еңбек инспекторы комиссия мүшесі болып табылады.

Үш-бес адам қаза тапқан топтық жазатайым оқиғаларды тексеруді еңбек жөніндегі уәкілетті мемлекеттік орган құратын, ал бес адамнан көп қаза тапса - Қазақстан Республикасының Үкіметі құратын комиссия жүргізеді.

Сарапшылық қорытындыны талап ететін мәселелерді шешу үшін арнайы тексеру жөніндегі комиссияның төрағасы ұйымдардың мамандары, ғалымдар мен бақылау-қадағалау органдары қатарынан шағын сарапшылық комиссиялар құрады.

Жарылыс, авария, қирау және ұйымдардың объектілеріндегі басқа да жағдайлар кезінде зардап шегушіні (зардап шегушілерді), хабарсыз кеткен адамды (хабарсыз кеткен адамдарды) одан әрі іздестіру заңнамада көзделген жағдайларды қоспағанда, авариялық-құтқару бөлімшесінің басшысы мен маман-сарапшылар қорытындысының негізінде комиссиямен белгіленеді.

Арнайы тексеру жөніндегі комиссия төрағасының келісімінсіз ресми тағайындалған арнайы комиссияның жұмыс күндерінде қандай да болмасын біреудің немесе өзге комиссияның куәларға, өз көзімен көрген адамдарға сауал қоюына, сондай-ақ осы жазатайым оқиғаны тексеруді қатарластыра жүргізуіне үзілді-кесілді тыйым салынады.

2.5.2 Жазатайым оқиғаларды ресімдеу және тіркеу

Қызметкердің (қызметкерлердің) кемінде бір күн еңбекке жарамдылығын жоғалтуына апарып соққан өндіріспен байланысты әр жазатайым оқиға медициналық қорытындыға (кепілдемеге) сәйкес өндірістегі жазатайым оқиға туралы немесе қызметкердің денсаулығының өзге зақымдануы туралы арнайы нысаны бойынша қажетті данадағы (әр зақымданушыға бөлек) актімен ресімделеді.

Белгіленген тәртіппен денсаулық сақтау ұйымы растаған кәсіптік сырқаттану және улану жағдайлары да еңбекке жарамдылығын жоғалту болғанына немесе болмағанына қарамастан жазатайым оқиға актысы бойынша ресімделеді.

Акт еңбекті қорғау қызметі мен ұйым бөлімшесінің басшылары, сондай-ақ ұйым қызметкерлерінің өкілдері толтырып қол қояды, оны жұмыс беруші бекітеді және ұйымның мөрімен куәландырады. Кәсіби ауру (улану) жағдайларында актіге Мемсанэпидқызмет органының немесе Кәсіби патология орталығының өкілдері қол қояды. Егер жұмыс беруші жеке тұлға болса онда актіні жұмыс беруші толтырады және қолын қояды және нотариалды куәландырады.

Әрбір жазатайым оқиғаны тексеру аяқталғаннан кейін, жұмыс беруші үш күннен кешіктірмей зардап шегушіге немесе оның сенімді өкіліне Ереженің 23 және 24-тармақтарында аталған актіні беруге міндетті. Бұдан басқа, актінің бір данасы жұмыс берушіде қалады, ал басқасы еңбек меминспекторына жіберіледі.

Кәсіби ауру және улану жағдайында актінің көшірмесі, сондай-ақ Мемсанэпидқызмет органына беріледі.

Тексерудің нәтижесімен келіспеген немесе акті уақытында ресімделмеген жағдайда зардап шегуші, ұйым қызметкерлерінің өкілі немесе өзге мүдделі адам жұмыс берушіге жазбаша өтініш беруге құқылы, ол он күн мерзімде өтінішті қарауға және істің мәні бойынша шешім қабылдауға міндетті.

Қауіпті өнеркәсіп объектілерінде болған жазатайым оқиғалар кезіндегі тексеру барысында жұмыс беруші, қызметкер және мемлекеттік еңбек инспекторы не төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою жөніндегі мемлекеттік инспектор арасында тексеру, рәсімдеу және тіркеу мәселелері бойынша келіспеушіліктерді тиісті инспекцияның бағыныстылығына қарай бас мемлекеттік еңбек инспекторы немесе төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою жөніндегі бас мемлекеттік еңбек инспекторы қарайды не сот тәртібімен қаралады.

Қазақстан Республикасы бас мемлекеттік еңбек инспекторының өндіріспен байланысты немесе өндіріспен байланыссыз болған жазатайым оқиғаларды тексеру және олардың жіктемесі мәселелері жөніндегі шешімі қорытынды түрінде ресімделеді.

Ауыр немесе өліммен аяқталған қызметкерлердің топтық жазатайым оқиғалары мен топтық қатты кәсіби ауруларын (уланулар) тексеру арнаулы актімен ресімделеді.

Жазатайым оқиға актысы тексеру материалдарына сәйкес ресімделеді.

Жазатайым оқиғаны тексеру комиссиясының бір мүшесі комиссияның (көпшіліктің) қорытындыларымен келіспеген жағдайда, ол өзінің дәлелді ерекше пікірін тексеру материалдарына енгізу үшін жазбаша түрде беруі тиіс. Ол арнаулы тексеру актісіне "қараңыз, ерекше пікір" деген ескертпемен қолын қояды.

Егер мемлекеттік еңбек инспекторының пікірі комиссия мүшелері көпшілігінің пікірімен келіспесе, онда ол актіге "қорытындыны қара" деген ескертпемен қол қоюға міндетті. Ол өзінің дәлелді қорытындысын (4-қосымша) тексеру материалдарына енгізеді.

Қауіпті өнеркәсіп объектілерінде болған жазатайым оқиғалар кезінде төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою жөніндегі мемлекеттік инспектор жазатайым оқиғаға ықпал еткен себептер жөніндегі өзінің келіспеушілігін арнайы тексеру материалдарына қоса берілетін техникалық қорытынды түрінде ресімдейді.

Жазатайым оқиғаны арнайы тергеу материалдарында арнайы тексеру актісімен қатар, мыналар:

- 1) жазатайым оқиға актісі;

2) зардап шегушінің еңбекті қорғау жөніндегі оқытудан және нұсқаулық беруден, сондай-ақ алдын ала және мерзімдік медициналық тексерулерден өткені туралы мәліметтер;

3) сауалнамалар хаттамалары (5-қосымша) және уақиға куәгерлерінің, сондай-ақ жұмыс берушінің еңбекті қорғау ережелері мен нормалары талаптарын сақтау үшін жауапты лауазымды адамдарының түсіндірмелері;

4) уақиға болған орынның жоспарлары, тәсімдері мен фотосуреттері;

5) қауіпсіздік талаптарын, өндірістегі салауатты және қауіпсіз еңбек жағдайларын қамтамасыз етуге жауапты лауазымды адамдардың міндеттері мен жауапкершілігін реттемелейтін нұсқаулықтардан, ережелерден, бұйрықтардан және басқа актілерден үзінді көшірмелер және т.б.;

6) зардап шегуші денсаулығының зақымдалу сипаты мен ауырлығы (қайтыс болған себебі) туралы медициналық қорытынды;

7) лабораториялық және басқа зерттеулердің, эксперименттердің, сараптамамалардың, талдаулардың және т.б. нәтижелері;

8) бар болса (бас) еңбек меминспекторының қорытындысы;

9) жұмыс берушіге келтірілген материалдық зиян туралы мәліметтер;

10) жұмыс берушінің зардап шегушіге (отбасының мүшелеріне) оның денсаулығына келтірілген зиянды өтеу және осы жағдайға жол берген кінәлі лауазымды адамдарды жауапкершілікке тарту туралы бұйрығы;

11) қоса берілетін құжаттардың тізбесі болуы тиіс.

Жұмыс беруші жазатайым оқиғаны арнайы тексеру актісінің материалдарын мемлекеттік еңбек инспекторына (2-қосымша), сондай-ақ қауіпті өнеркәсіп объектілерінде болған оқиғалар кезінде бір данасын төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою жөніндегі мемлекеттік инспекторға тапсырады.

Мемлекеттік еңбек инспекторы тексеру аяқталғаннан кейін жеті күндік мерзімде арнайы тексеру актісінің материалдарын заңнамаға сәйкес шешім қабылдауға және қабылданған шешім туралы жіберген тарапқа хабарлауға тиісті жергілікті ішкі істер органдарына жібереді.

Топтық жазатайым оқиғаны арнайы тексеру актісінің материалдары бір-бір данадан еңбек жөніндегі уәкілетті мемлекеттік органға және қауіпті өнеркәсіп объектілерінде болған оқиғалар кезінде төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою жөніндегі орталық атқарушы органға жіберіледі.

Жазатайым оқиғаларды тексеру материалдары ұйымдарда қырық бес жыл бойы сақталады, ол таратылған жағдайда жазатайым оқиғаны тексеру материалдары міндетті түрде өзінің қызмет ететін жеріндегі мемлекеттік мұрағатқа өткізілуі тиіс.

Жұмыс беруші әрбір жазатайым оқиғаның тексеру нәтижелерін қарайды және қызметкерлерге хабарлайды.

Мұндай оқиғалардың алдын алу жөнінде түпкілікті шаралар әзірлеу мен қабылдау, зардап шегушілерге (олардың отбасы мүшелері мен басқа да мүдделі адамдарға) олардың денсаулығына келтірілген зиянды өтеу жөнінде заңнамада көзделген жеңілдіктер мен өтемақыларды беру мәселелерін объективті шешу мақсатында тиісті бұйрық шығарылады.

Арнайы тексеру жөніндегі комиссия ұсынған іс-шаралардың орындалуы туралы жұмыс беруші еңбек меминспекторына, сондай-ақ қауіпті өнеркәсіп объектілерінде болған оқиғалар кезінде төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою жөніндегі мемлекеттік инспекторға жазбаша хабарлайды.

2.6 Жазатайым оқиғалардың статистикасы және талдау

Актімен ресімделген әрбір жазатайым оқиға жазатайым оқиғалар мен өндірістегі өзге де денсаулық жарақаттарын тіркеу журналына жазылады (6-қосымша) және өндірістегі уақытша еңбекке жарамсыздық пен жарақат алу туралы статистикалық есепке енгізіледі, оған жұмыс беруші қолын қояды және белгіленген тәртіппен статистика органдарына ұсынады.

Жұмыс беруші актіге сәйкес еңбек жөніндегі орталық уәкілетті органның аумақтық органына тиісті мерзім ішінде ұйымда болған жазатайым оқиғалардың өсу қарқынының үдемелі қорытындысын белгіленген нысанға сәйкес мәліметтер беруге міндетті.

Егер жазатайым оқиға салдарынан болған уақытша еңбекке жарамсыздық кезеңінде зардап шегуші қайтыс болса, жұмыс беруші ол туралы еңбек меминспекторына хабарлауға және тиісті кезеңдегі статистикалық есепке қажетті өзгерістер енгізуге міндетті.

Жұмыс берушілер жыл сайын жазатайым оқиғалардың себептеріне жан-жақты талдаулар жүргізуге, қажетті шаралар қабылдауға және оның нәтижелері туралы қызметкерлерге хабарлауға міндетті.

Орталық және жергілікті атқарушы органдар өндірістік жарақаттану себептерін талдайды, жазатайым оқиғалардың алдын алу жөніндегі жұмыс тәжірибесін зерттейді және қорытындылайды, осы негізде тиісті ұсынымдар әзірлейді және оларды жұмыс берушілерге, қызметкерлер мен олардың өкілдеріне дүркін-дүркін хабар береді.

Аймақтар және республика бойынша жазатайым оқиғалар туралы статистикалық мәліметтер жыл сайын жариялануға жатады.

2.7 Қызметкерлердің жұмысқа баратын немесе жұмыстан келетін жолында ұшыраған жазатайым оқиғаларды тексеру және есепке алудың тәртібі

Жұмысқа баратын және жұмыстан келетін жол бойында екі сағат ішінде болған, кемінде бір күн еңбекке жарамдылығынан айрылуға душар еткен жазатайым оқиғалар тексеруге жатады. Бұл ретте қызметкердің еңбекке жарамдылығын жоғалтуы өндіріске байланыссыз болып саналады.

Жазатайым оқиғаны тексеруді жұмыс берушінің өкімімен құрылған, құрамында жұмыс берушінің, қызметкерлердің және кәсіподақтың өкілдері бар комиссия жазатайым оқиға фактісі туралы хабар алған сәттен бастап үш тәулік ішінде жүзеге асырады.

Тексеру нәтижесі бойынша жұмысқа баратын немесе жұмыстан келетін жолда ұшыраған жазатайым оқиғаларды зерттеп тексеру актісі төрт данада

жасалады, оған тексеру жүргізген комиссия мүшелері қол қояды, жұмыс беруші бекітеді және мөрмен куәландырады.

Актінің бір данасы еңбекке жарамсыздық парағымен, екіншісі - тексеру материалымен бірге еңбекті қорғау қызметінде сақталады, үшіншісі - зардап шегушінің қолына беріледі, төртіншісі - қызметкерлердің өкілдеріне жіберіледі. Жазатайым оқиғаның актісі арнайы журналда тіркеледі және бес жыл сақталады.

2.8 Ережені бұзғаны үшін лауазымды тұлғалардың жауапкершілігі

Қызметкерлердің өндірістегі жазатайым оқиғалар мен денсаулығына өзге де зақым келушіліктердің, (бұдан әрі - жазатайым оқиғалар) ақиқатты, толық, әділ және уақытылы тексерілуі, есепке алынуы мен тіркелуі үшін зардап шегушілермен еңбек қатынасында тұратын (тұрған) жұмыс беруші жауап береді.

Жазатайым оқиғалардың дұрыс, уақтылы тексерілуін және есепке алынуын, сондай-ақ осы жағдайлардың пайда болу себептерін жою жөніндегі іс-шаралардың орындалуын бақылауды, бұрмалаушылықтар анықталған жағдайларда, анықталған бұрмалаушылықтарды жою туралы меншік нысанына қарамастан, барлық ұйымдар орындауы үшін міндетті нұсқамалар беретін мемлекеттік еңбек инспекторлары, сондай-ақ төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою жөніндегі мемлекеттік инспекторлар өз құзыреті шеңберінде азаматтардың шағымдарын, өтініштерін, арыздарын тексеру және ұйымдарды зерттеу арқылы жүзеге асырады.

Мемлекеттік еңбек инспекторларының немесе төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою жөніндегі мемлекеттік инспекторлардың әрекеттеріне заңнамада белгіленген тәртіппен шағым жасалуы мүмкін. Шағым жасау берілген нұсқамалардың орындалуын тоқтатпайды.

Комиссияның еңбек меминспекторының қатысуынсыз жүргізген тексеру актісі материалдарында осы Ереже талаптарын немесе еңбек заңнамасын бұзушылық анықталған немесе жазатайым оқиғаны жасыру фактісі анықталған жағдайда, еңбек меминспекторы қосымша тексеру тағайындауға немесе тиісінше қорытынды әзірлеуге құқылы.

Зардап шегуші, оның сенімді өкілі немесе өзге де мүдделі адам жазатайым оқиғаны тексерудің барлық материалдарымен танысуға және қажетті көшірмелерді жүзеге асыруға құқығы бар. Олардың жазатайым оқиғаны тексеру, ресімдеу немесе тіркеу мәселелері бойынша келіспеген жағдайда, бағыныштылық ретіне қарай еңбек жөніндегі аумақтық уәкілетті мемлекеттік органға немесе сотқа шағым беруге құқылы.

Бақылау сұрақтары

1. Жарақаттар әсер ету және нәтиже дәрежесіне байланысты қандай түрлерге бөлінеді?

2. Кәсіби ауруға анықтама беріңіз.

3. Өндірістік жарақаттанушылық және кәсіби ауру көрсеткіштерін атаңыз.
4. Өндірістік жарақаттанушылық және кәсіби ауруларды талдау кезінде белгіленетін себептер тобын атаңыз.
5. Өндірістік жарақаттанушылық және кәсіби ауруларды талдау кезінде қандай әдістер пайдаланылады?
6. Жазатайым оқиғаларға анықтама беріңіз.
7. Өндірістегі жазатайым оқиғаларды тексеру тәртібін сипаттаңыз.
8. Қандай жазатайым оқиғалар арнайы тексеруге жатады?
9. Өндірістегі жазатайым оқиғаларды ресімдеу және тіркеу тәртібін атап көрсетіңіз.
10. Қандай жағдайда жарақаттар және қызметкерлердің өзге де зақымданулары өндірістік жарақаттану деп ресімделеді?
11. Қандай жағдайда жарақаттар және қызметкерлердің өзге де зақымданулары өндірістік жарақаттану деп ресімделмейді?
12. Өндірістегі жазатайым оқиғаларды талдау және статистика қалай жүргізіледі?
13. Қызметкерлердің жұмысқа баратын немесе жұмыстан келетін жолында ұшыраған жазатайым оқиғаларды тексеру және есепке алудың тәртібін сипаттаңыз?
14. Жазатайым оқиғаларды арнайы тексерудің негізгі материалдарын атап көрсетіңіз.
15. Егер мемлекеттік еңбек инспекторының пікірі комиссия мүшелерінің көпшілігінің пікірімен келіспесе, оның әрекеті қандай?

